

KOGNITIV PSIXOLOGIYA VA ODAMLARNING QAROR QABUL QILISH JARAYONI

Raxmonova Dilrabo Pirmatovna

21-maktab psixologi

Annatatsiya: Kognitiv psixologiya va odamlarning qaror qabul qilish jarayoni o'rtasidagi aloqalarni o'rganish hamda zamonaviy psixologiyaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bu soha insonlarning turli holatlarda qanday qarorlar qabul qilishini, bu qarorlar qanday psixologik jarayonlarga asoslanganini aniqlashga qaratilgan. Kognitiv psixologiya odamlarning xotira, e'tibor, til va idrok kabi mental jarayonlarini o'rganadi shuningdek, ular esa qaror qabul qilish jarayonida qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qiladi. Bu mavzu, shuningdek, odamlar qaror qabul qilganda qanday mantiqiy va emotsional omillarni inobatga olishlarini, kognitiv xatoliklar (masalan, tasodifiylik, qiziqarli tasavvurlar, kognitiv biaslar) qanday shakllanishini ham o'rganadi. Shu bois, kognitiv psixologiyaning qaror qabul qilish jarayonidagi roli, shaxsiy qarorlar, guruh qarorlarini tahlil qilishda ham o'z aksini topadi.

Tayanch iboralar: Kognitiv psixologiya, qaror qabul qilish, qaror qabul qilish, kognitiv jarayonlar, biaslar (kognitiv xatoliklar), xotira, idrok

Аннотация: Изучение связи когнитивной психологии и процесса принятия решений является одной из самых актуальных областей современной психологии. Эта область направлена на определение того, как люди принимают решения в различных ситуациях и какие психологические процессы лежат в основе этих решений. Когнитивная психология изучает такие умственные процессы, как память, внимание, язык и восприятие, а также анализирует, как они влияют на процесс принятия решений. Эта тема также включает исследование того, какие логические и эмоциональные факторы люди принимают во внимание при принятии решений, как формируются когнитивные ошибки (например, случайности, интересные представления, когнитивные искажения). Таким образом, роль когнитивной психологии в процессе принятия решений также находит свое отражение при анализе личных и групповых решений.

Ключевые слова: когнитивная психология, принятие решений, когнитивные процессы, искажения (когнитивные ошибки), память, восприятие.

Annotation: The study of the relationship between cognitive psychology and the decision-making process is one of the most relevant areas of modern psychology. This field focuses on determining how people make decisions in various situations and what psychological processes underlie these decisions. Cognitive psychology studies mental processes such as memory, attention, language, and perception, and analyzes how they influence the decision-making process. This topic also examines what logical and emotional factors people take into account when making decisions, and how cognitive errors (such as randomness, interesting illusions, cognitive biases) are formed. Therefore, the role of cognitive psychology in the decision-making process is also reflected in the analysis of both personal and group decisions.

Key terms: Cognitive psychology, decision-making, cognitive processes, biases (cognitive errors), memory, perception.

KIRISH.

Kognitiv psixologiya insonlarning aql-idrok jarayonlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan ilmiy soha bo'lib, odamlarning fikrlash, xotira, idrok, e'tibor, til va qaror qabul qilish kabi aqliy faoliyatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, Qaror qabul qilish jarayoni esa insonlar turli vaziyatlarda qanday tanlovlar qilishini, muammolarni qanday hal qilishini o'rganadi. Bu jarayonlar faqat mantiqiy fikrlashni emas, balki hissiy holat, shaxsiy tajriba va atrof-muhit omillarini ham o'z ichiga oladi. Odamlarning qarorlar qabul qilishda qanday qoidalar asosida harakat qilishini tushunish kognitiv psixologiyani muhim yo'nalishlaridan biridir. Shuningdek, insonlar qarorlar qabul qilishda tezkor va samarali yo'llarni qidirishda heuristikalar va kognitiv biaslardan (xatoliklardan) foydalanadilar. Bu esa, qaror qabul qilish jarayonida odamlar qanday mantiqiy xatoliklarga yo'l qo'yishi ehtimoliligini va ularning qarorlarining qanday tasodifiy omillarga asoslanganligini aniqlash imkonini beradi. Kognitiv psixologiya va qaror qabul qilish jarayonining o'zaro aloqasi nafaqat individual qarorlar, balki guruh va jamiyat darajasida ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu soha tadqiqotlari odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni, guruhlar ichidagi qarorlar qanday shakllanishini va qarorlar samaradorligini oshirishda qanday usullarni qo'llash mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Ushbu ishda kognitiv psixologiyani qaror qabul qilish jarayonidagi o'rni va uning turli omillar bilan aloqasi, shuningdek, qaror qabul qilishda yuzaga keladigan xatoliklar va biaslar haqida so'z boradi. Bu mavzu insonlarning qarorlar qabul qilish

jarayonini yanada chuqurroq tushunishga va samarali qarorlar qabul qilish usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Kognitiv psixologiya va qaror qabul qilish jarayoniga oid tadqiqotlar so'nggi yillarda keng tarqalib, turli psixologik, neyropsixologik va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda qaror qabul qilishning murakkab jarayonini chuqur o'rganishga qaratilgan. .

Herbert A. Simon (1957) – "Administrative Behavior" Simonning ishlari qaror qabul qilish nazariyasiga katta ta'sir ko'rsatdi. U qaror qabul qilishni "cheklangan mantiqiylik" (bounded rationality) nuqtai nazaridan tahlil qildi. Uning fikriga ko'ra, odamlar qarorlar qabul qilishda to'liq ma'lumotga ega bo'lmaydi va ularning qaror qabul qilish jarayoni, resurslar va vaqt bilan cheklangan bo'ladi. Hamda Simon kognitiv jarayonlarda mantiqiy xatoliklar va heuristikalar (tezkor qarorlar qabul qilish uchun ishlatiladigan qoidalar) rolini ham o'rganadi. Daniel Kahneman va Amos Tversky (1979) – "Prospect Theory" Kahneman va Tverskyning ishlari kognitiv psixologiya va iqtisodiy qarorlar nazariyasining kesishgan nuqtasini tashkil etadi. Ularning "Prospect Theory" asari odamlar risk va noaniqlik sharoitida qanday qarorlar qabul qilishlarini o'rganadi. Tadqiqotda odamlar zarar ko'rishdan qo'rqish va foyda olishga nisbatan hissiy jihatdan ko'proq ta'sirlanishlarini aniqlashgan. Ushbu teoriya, shuningdek, kognitiv biaslar va xatoliklar, masalan, "avtomatik tanlovlar" va "referens qiymat" kabi tushunchalarni o'rganishda asos bo'ldi. Gerd Gigerenzer (2007) – "Gut Feelings: The Intelligence of the Unconscious" Gigerenzer qaror qabul qilishda intuitiv (yoki "ichki sezgi") jarayonlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. U heuristikalarni samarali qarorlar qabul qilish vositasi sifatida ko'rib chiqadi va odamlarning mantiqiy tahlil qilishdan ko'ra tez va samarali qarorlar qabul qilish uchun sezgilariga tayanishini ta'kidlaydi. Gigerenzerning tadqiqotlari, ko'plab qarorlar qabul qilish jarayonlari oddiy qoidalar orqali amalga oshirilishini ko'rsatadi va ular ko'pincha kognitiv stress yoki vaqt bosimi sharoitida samaraliroq bo'lishi mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI Kognitiv psixologiya va odamlarning qaror qabul qilish jarayoni o'rtasidagi aloqalarni o'rganishda metodologiya o'ziga xos bo'lib, turli ilmiy usullarni qo'llaydi. Tadqiqotlar asosan eksperimentlar, psixologik testlar, kognitiv jarayonlarni tahlil qilish hamda neyropsixologik metodlar asosida olib boriladi.

Eksperimental metod: Eksperimental metod kognitiv psixologiyada eng ko'p ishlatiladigan usullardan biridir. Bu usulda, tadqiqotchilar sub'ektlarning qaror qabul qilish jarayonlarini kuzatishadi va ularning faoliyatiga ta'sir etuvchi omillarni

manipulyatsiya qilishadi. Masalan, tadqiqotchilar, bir necha guruhga bo'lib, turli holatlar va sharoitlar ostida qarorlar qabul qilishni taklif qilishi mumkin. Shunda guruhlar orasidagi farqlar, qarorlar qanday shakllanishi va bu jarayonda yuzaga keladigan kognitiv xatoliklar o'rganiladi.

Psixologik testlar va anketalar Kognitiv jarayonlarni tahlil qilish uchun psixologik testlar va anketalar ham muhim vositalardan biridir. Bu testlar orqali odamlarning qaror qabul qilishda qaysi mental jarayonlar faol ishlayotganini aniqlash mumkin. Misol uchun, "decision-making inventory" testlari yordamida sub'ektlarning qaror qabul qilishda qanday usullarni tanlashlarini o'rganish mumkin. Shu bilan birga, o'zini o'zi baholash testlari orqali, sub'ektlarning o'z qarorlarini qanday baholashlari, qanchalik ishonchli bo'lishlari yoki his-tuyg'ulariga asoslanishlari o'rganiladi.

Tadqiqot metodologiyasi kognitiv psixologiya va qaror qabul qilish jarayoni o'rtasidagi aloqani o'rganishda juda muhim o'rin tutadi. Eksperimental usullar, psixologik testlar orqali kognitiv jarayonlarni aniqlash va qaror qabul qilish jarayonidagi xatoliklarni o'rganish mumkin

TAHLIL VA NATIJALAR: Kognitiv psixologiya va qaror qabul qilish jarayoni o'rtasidagi aloqani o'rganishda olib borilgan tadqiqotlar va tajribalar, insonlarning qarorlar qabul qilish jarayonini qanday psixologik, neyrologik va ijtimoiy omillar asosida amalga oshirayotganini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Quyida bu sohada olib borilgan tadqiqotlarning natijalari va asosiy tahlil natijalari keltirilgan. Qaror Qabul Qilishda Heuristikalar va Kognitiv Biaslarning Ta'siri Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, odamlar ko'pincha qaror qabul qilishda heuristikalardan foydalanadilar, bu esa tez va samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi, ammo bunday yondoshuv mantiqiy xatoliklarga ham olib kelishi mumkin. Heuristikalar, masalan, availability heuristic (ma'lumotning mavjudligi) va representativeness heuristic (namunaga asoslangan qarorlar) kabi qarorlarni osonlashtiradigan qoidalar, ko'plab qarorlarda kognitiv biaslarga sabab bo'ladi. Tadqiqotlar natijasida confirmation bias (tasdiqlovchi ma'lumotlarni tanlash) va anchoring bias (boshlang'ich nuqtaga asoslanish) kabi kognitiv xatoliklar qaror qabul qilishda tez-tez uchraydi. Masalan, odamlar qarorlar qabul qilishda boshlang'ich ma'lumotga (anchoring) asoslanib, keyinchalik yangilangan va muhim bo'lgan ma'lumotlarni e'tiborsiz qoldiradilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kognitiv psixologiya va qaror qabul qilish jarayonining o'zaro aloqasi murakkab va ko'p omillarni o'z ichiga oladi. Odamlar qaror qabul qilishda nafaqat mantiqiy, balki hissiy, intuitiv va ijtimoiy omillarga ham bog'liqdir. Heuristikalar va kognitiv biaslar qarorlarni tezlashtirsa-da, bu jarayonda xatoliklar

yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, stress, vaqt bosimi va guruh ta'sirlarining qaror qabul qilishda sezilarli ahamiyati mavjud. Tadqiqotlar davomida bu jarayonlarni yanada chuqurroq tushunish va samarali qarorlar qabul qilishni yaxshilash uchun turli metodologik yondoshuvlar ishlab chiqilishi zarur.

XULOSA. Kognitiv psixologiya va qaror qabul qilish jarayoni o'rtasidagi aloqani o'rganish, insonlarning qarorlar qabul qilishdagi psixologik jarayonlarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, qaror qabul qilishda mantiqiy, hissiy, intuitiv va ijtimoiy omillar o'zaro ta'sir qiladi. Odamlar qarorlar qabul qilishda ko'pincha heuristikalar (tezkor qarorlar qabul qilish uchun ishlatiladigan qoidalar) va kognitiv biaslardan (xatoliklar) foydalanadilar, bu esa qarorlarning samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Heuristikalar va biaslar odamlarni tez va samarali qarorlar chiqarishga yordam berishi mumkin, ammo bu jarayonda mantiqiy xatoliklar va kognitiv xatoliklar yuzaga keladi. Masalan, anchoring bias (boshlang'ich nuqtaga asoslanish) yoki confirmation bias (tasdiqlovchi ma'lumotlarni tanlash) kabi xatoliklar qarorlarni buzishi mumkin. Bundan tashqari, risk va noaniqlik sharoitida, odamlar ko'pincha hissiy ta'sirlar va xavfdan qo'rqish tufayli noaniq qarorlar qabul qilishadi. Intuitiv qaror qabul qilish esa, stressli holatlar yoki vaqt bosimi ostida samarali bo'lishi mumkin. Biroq, bu qarorlar ko'pincha mantiqiy tahlil va analitik yondoshuvdan voz kechish orqali amalga oshiriladi, bu esa xatoliklarga olib kelishi mumkin. Guruh qaror qabul qilishda esa, groupthink kabi ijtimoiy ta'sirlar va guruhning qarorlar qabul qilishdagi kollektiv bosimi sezilarli rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qaror qabul qilish jarayoni nafaqat shaxsiy, balki guruhlar va jamiyat darajasida ham keng omillarni o'z ichiga oladi. Kognitiv psixologiya va qaror qabul qilishni o'rganish, insonlarning qarorlaridagi xatoliklarni aniqlash va samarali qarorlar qabul qilish usullarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RUYXATI

1. Simon, H. A. (1957). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*. Free Press.
 2. Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Gigerenzer, G. (2007). *Gut Feelings: The Intelligence of the Unconscious*.

4 Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211(4481), 453-. Nisbett, R. E., & Ross, L. (1980). *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment*. Prentice i.

5 Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2013). *Social Psychology* (8th ed.). Pearson Education.

6. Koriat, A. (2000). The feeling of knowing: Some metatheoretical implications of the distinction between knowing and knowing that one knows. In J. D. K. Deese & S. J. Garrod (Eds.), *Perspectives on cognitive science*. Oxford University Press.

7. Omonovich, Uralov Eliboy, and Ergasheva Husniya Mirzahid. "Science Teaching Process for Primary Students." *International Conference on Linguistics, Literature And Translation* (London). Vol. 3. 2024

9.Homidov Husniddin Kupaysinovich, Ergasheva Husniya Mirzoxid qizi."Theoretical Foundations of Working with Educational Information Competencies" *Journal of Preschool Education and Psychology* Vol.1 No. 2 .2024